

JOLANTA KOWALIK
(Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie)

„NIE MA NIC STAŁEGO W MODACH...” – O DAMSKICH NAKRYCIACH GŁOWY NA PODSTAWIE WYBRANYCH POLSKICH CZASOPISM Z I POŁOWY XIX WIEKU

Ubiór stanowi bardzo cenne źródło m.in. dla badaczy historii społecznej oraz historyków sztuki. Na podstawie stroju można wysunąć wiele wniosków, np. pozycję społeczną danej osoby, określić jej status majątkowy, a także wskazać przemiany zachodzące w sferze mody i upodobań damsko-męskich w tej dziedzinie¹. Wiek XIX był wyjątkowy pod wieloma względami. Przyniósł on nie tylko zmiany na scenie politycznej. Stulecie to zapoczątkowuje także przemiany w sferze społeczno-kulturalnej, w tym także w świecie mody. Główną cechą charakterystyczną tego okresu było jej ewoluowanie. Zmieniały się poszczególne części garderoby począwszy od sukien, ozdób czy fryzury. Przeobrażeniom podlegały także nakrycia głowy.

Nie ulega także wątpliwości, że Paryż w XIX wieku stał się europejską stolicą stylu i dobrego gustu. Głównie z tego miasta płynęły informacje o panujących trendach modowych, a wiedzę tę rozpowszechniały paryskie żurnale. Stolica Francji wprowadzała nowe style w modzie, a na to niezaprzeczalnie miały wpływ rozgrywające się ówczesne wydarzenia polityczne takie jak rewolucja, następnie rządy Napoleona, jego upadek, wskrzeszenie dynastii Burbonów, czego świadkiem była nie tylko Francja, ale i cała Europa. Wiek XIX był także wyjątkowy z tego względu, gdyż na ten okres przypadał rozwój przemysłowy, głównie Europy Zachodniej. Wywarło to także wpływ na modę, gdyż zmiany nastąpiły również w przemyśle odzieżowym. Wprowadzone

¹ J. Dobkowska, J. Wasilewska, *W cieniu koronkowej parasolki. O modzie i obyczajach w XIX wieku*, Warszawa 2016, s. 10.

nowości techniczne we włókiennictwie, pozwoliły na zwiększenie produkcji materiałów służących do wytwarzania poszczególnych części garderoby². Dzięki temu moda stała się powszechnie dostępna.

Jednym z głównych nośników i wyznaczników zmian modowych była prasa. Znajomość i śledzenie mody na ziemiach polskich, ułatwiały zagraniczne periodyki. Z czasem jednak powstały krajowe magazyny dla kobiet. Pierwsze ćwierćwiecze XIX wieku to także czas rozwoju rodzimych czasopism skierowanych do płci pięknej. Oczywiście, nie można jej nazwać prasą kobiecą, w dzisiejszym znaczeniu tego pojęcia, gdyż były wydawane głównie przez mężczyzn i miały bardzo szeroki przekrój tematyczny³, ale bardzo często na ich łamach poruszano tematykę mody damsko-męskiej. Czasopisma te skrupulatnie odnotowywały nowości modowe, oraz zachodzące przemiany kulturowo-obyczajowe.

Dużym atutem niektórych polskich pism było dołączanie do nich ilustrowanych rycin, dla których wzorem stały się zagraniczne pisma. Dzięki temu Polki mogły również wizualnie śledzić rozwój mody. Z kolei analiza tematu w niniejszym artykule będzie opierała się na wybranych polskich czasopismach z pierwszej połowy XIX wieku, takich jak: „Bronisława, czyli Pamiętnik Polek” (wydawany w 1822), „Warszawianin. Tygodnik mód” (1822), „Kuryer dla Płci Pięknej” (1823), „Wanda. Tygodnik Mód i Nowości” (1829–1830), „Dziennik Damski” (1830), „Dziennik Domowy” (1840–1847), „Dziennik Mód Paryskich” (1840–1848). Kryterium, jakie przyjąłem podczas wyboru czasopism, było determinowane znajdującym się działem modowym w tych periodykach oraz rozpiętością czasową, aby podkreślić ewolucję damskich nakryć głów. Celem artykułu jest przedstawienie i charakterystyka damskich nakryć głów, które były popularyzowane przez wymienione wyżej periodyki. Warto zaznaczyć, że na łamach tych magazynów prezentowana moda skierowana była przede wszystkim do warstw zamożnych, czyli ziemiaństwa, burżuazji i części inteligencji, gdyż przedstawiciele tych grup były odbiorcą prasy⁴. Analizowanie mody na damskie kapelusze w niniejszym artykule jest więc odzwierciedleniem przede wszystkim stylu życia tzw. warstw elitarnych i jednocześnie miejskiego stylu życia ówczesnych kobiet.

Kapelusz, według znaczenia tego pojęcia zamieszczonego w *Encyklopedii Sztuk Pięknych*, to „nakrycie głowy, składające się z różnej wysokości główki

² Ibidem, s. 130.

³ Z. Sokół, *Z badań nad polską prasą kobiecą w latach 1818–1939*, „Kwartalnik Historii Polskiej Prasy” 1983, t. XXII, nr 3, s. 5–7; J. Franke, *Polska prasa kobieca w latach 1820–1918*, Warszawa 1999, s. 41.

⁴ J. Dobkowska, J. Wasilewska, *op. cit.*, s. 87.

i różnej szerokości ronda”⁵. Znany i stosowany był już od starożytności, ulegał przemianom modowym przez kolejne epoki. Początkowo były charakterystycznym nakryciem głowy dla mężczyzn. Kobięce kapelusze upowszechniły się dopiero w XVIII wieku⁶, by w następnym stuleciu stać się charakterystyczną częścią damskiej garderoby. To wręcz już nieodłączny element dekoracyjny stroju, zarówno codziennego jak i wyjściowego. Stanowił dodatek, który miał za zadanie komponować się z pozostałą częścią odzienia oraz, co ważniejsze, odpowiednio przystroić głowę. Kapelusz, mimo swej nieskomplikowanej budowy, podlegał zmianom w swym wyglądzie. Przeobrażeniom poddawany był zarówno fason oraz materiał, z którego był wykonywany. Zmiany te były również uzależnione od panującej pory roku.

Jednym z najpopularniejszych rodzajów kapelusza przez niemal całą pierwszą połowę XIX wieku, była kapotka (inaczej budka). Innym, powszechnie używanym przez damy nakryciem głowy, traktowanym głównie jako dodatek do wieczorowego stroju, były różne stroiki, zrobione z kwiatów czy z biżuterii. Modne wśród pań były także berety czy czepki. W pewnym okresie, w wyniku zafascynowania modą orientalną, były popularne turbany oraz zwoje. Wszystkie zmiany oraz różnorodność rządzące ówczesną modą (zwłaszcza paryską) były relacjonowane przez polskie czasopisma, które pozwalały kobietom na zagłębianie się w panujące trendy.

Ze względu na późny rozkwit czasopism skierowanych do pań na ziemiach polskich, w porównaniu do rozwoju tego typu magazynów w Europie Zachodniej, moda francuska okresu napoleońskiego została pominięta przez rodzime czasopisma. Panujący od ok. 1800 do 1815 roku styl empire, odwołujący się do wzorców starożytnej Grecji oraz Rzymu, przyniósł w modzie podkreślenie wdzięku i kształtu kobiecej figury⁷. Cechą charakterystyczną tego okresu to prostota i naturalność, dzięki temu suknie stały się lekkie i zarazem powiewne. Na głowie dam pojawiały się zarówno budki, jak i turbany oraz siateczki⁸. Następnym wydarzeniem politycznym, mającym bezpośredni wpływ na modę, był powrót na tron dynastii Burbonów we Francji. W modzie odchodzono od klasycznych wzorców antyku na rzecz pojawiających się gorsetów i rozłożystych sukni, znacznie podkreślających kobiecą sylwetkę⁹.

⁵ *Kapelusz*, [w:] *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. K. Kubalska-Sulkiewicz, M. Bielska-Łach, wyd. 5, Warszawa 2006, s. 175; zob. też: E. i A. Banach, *Słownik mody*, Warszawa 1962, s. 123–126.

⁶ *Ibidem*.

⁷ A. Banach, *O modzie XIX wieku*, Warszawa 1957, s. 191–212

⁸ *Ibidem*.

⁹ A. Sieradzka, *Tysiąc lat ubiorów w Polsce*, Warszawa 2003, s. 143–144.

W ślad za zmianami w sposobie ubierania się kobiet, nakrycia głów również przechodziły swego rodzaju ewolucję. Jednak echa dominującej na początku XIX stulecia umiarkowanego doboru dodatków do strojów, pozostały także w ozdobach kapeluszy, co należy zaznaczyć, jeszcze w latach dwudziestych XIX wieku utrzymało się w modzie. W 1823 roku na łamach czasopisma „Kuryer dla Płci Pięknej” podkreślano panującą ówczesną „skromność i prostotę tegoczesnych Paryskich strojów. Pokazują się na głowach proste ryżowe kapelusze”¹⁰.

Podobnie opisywano wygląd kapeluszy, pod względem dobierania ozdób, na łamach „Wandy. Tygodnik Mód” oraz „Bronisława, czyli pamiętnik Polek”¹¹. Co do kształtu nakryć głów w okresie Restauracji, jak zostało podkreślone przez Andrzeja Banacha, ich główną i charakterystyczną cechą była wielkość. Dominowały nakrycia głowy o płaskim denku i o szerokich, rozłożystych rondach¹². Należy podkreślić, że kapelusze tradycyjne, cechowały się jeszcze dość umiarkowanym i jednorodnym wystrojem, zazwyczaj jako element dekoracyjny stosowano pióra. Jednak, już pod koniec epoki napoleońskiej pojawiają się urozmaicenia w kolorystyce damskich ubiorów oraz różnorodność zdobień poszczególnych części garderoby¹³, co staje się wkrótce głównym atrybutem mody omawianego okresu.

Niezaprzeczalnie najważniejszym okresem w epoce historii sztuki i literatury w pierwszej połowie XIX wieku był romantyzm, który wpłynął także i na świat modowy¹⁴. Chociaż początki tej epoki datuje się już na koniec XVIII wieku, to prawdziwy jego rozkwit przyjmuje się na lata dwudziesto-trzydzieste XIX wieku¹⁵. Nadal na damskich głowach pojawiały się różnego rodzaju kapelusze, lecz cechą charakterystyczną tego okresu stało się bogactwo ozdób. Strój, włącznie z odpowiednim nakryciem głowy, miał za zadanie wyrażać indywidualność oraz ekspresję danej osoby¹⁶. Analizując informacje modowe na podstawie polskich czasopism, można zauważyć, że szczególną cechą ówczesnej mody były ciągłe zmiany sposobu dekorowania kapeluszy. Dla potwierdzenia tej ogólnej fascynacji modą, w jednym z numerów „Dziennika Mód Paryskich” z 1841 roku podkreślono, że

¹⁰ „Kuryer dla Płci Pięknej”, nr 23 z 21 maja 1823, s. 139.

¹¹ „Wanda. Tygodnik Mód”, nr 16 z 15 czerwca 1822, s. 252; „Bronisława, czyli pamiętnik Polek” 1822, nr 2, s. 106.

¹² A. Banach, *op. cit.*, s. 227.

¹³ A. Sieradzka, *op. cit.*, s. 137.

¹⁴ M. Bartkiewicz, *Polski ubiór do 1864 roku*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, s. 125.

¹⁵ A. Banach, *op. cit.*, s. 258.

¹⁶ A. Banach, E. Banach, *op. cit.*, s. 269.

[damy – J.K.] *nie tylko nie są ślepymi niewolnicami mody, ani się małpują wzajemnie, ale prawie każda tworzy mniej więcej wyłączną modę dla siebie [...] Wszystko da się szczególnie zastosować do czepków, kapeluszków, zawojków [...] pod pewnym względem można powiedzieć iż w Paryżu nie ma mody panującej, ale owszem piękności wykształceniem gustu swojego panują nad modą*¹⁷.

Podobnie stało się z kolorystyką materiału i dekoracji, tu również nie ma jednego obowiązującego w danym sezonie koloru, jak próbowano określić tę różnorodność na stronach „Wandy. Tygodnika Mód i Nowości”:

*Panującymi tego roku na balach kolorami były: niebieski, biały, wiśniowy, różowy, najwięcej jednak ostatni z białym*¹⁸.

Jednak i to nie oddaje różnorodności stosowanych palet barw, można jednak ogólnikowo stwierdzić, że w porze wiosenno-letniej, dominują raczej białe, białoliliowe, żółte, ogólnie ciepłe kolory, by w okresie jesienno-zimowym przejść do ciemniejszych odcieni materiałów.

W ślad za nieustannymi przeobrażeniami w świecie modowym w poszczególnych częściach stroju kobiecego dochodzi do zmian nakryć głowy. To kapelusz w postaci kapotki nabrał nadrzędnego znaczenia, stał się charakterystycznym elementem damskiej mody w omawianym okresie. Jak zaznaczono na łamach czasopisma „Dziennika Mód Paryskich”, to

*stroje niektóre uchodzące dotąd za podrzędne i używane na negliże, nabrały nie spodzianie wartość strojów pierwszego rzędu. Zmiana ta zaszła też i w ubiorach głów. Kapelusze np. należały dotąd do właściwych strojów, a kapotki do skromniejszego ubrania. Teraz zupełnie inaczej, bo nikt nie waha się za strój najpyszniejszy wziąć bogatą kapotkę ozdobioną powiewnymi piórami lub kwiatami najpiękniejszymi*¹⁹.

Wspomniana kapotka była rodzajem kapelusza, który pojawił się już w pod koniec XVIII wieku, lecz to XIX wiek przyniósł prawdziwą popularność tego typu nakrycia głowy i utrzymywała się ona przez całą pierwszą połowę XIX wieku²⁰. Specyfika kapotki, w odróżnieniu od tradycyjnego kapelusza, polegała na tym, że przylegała ściśle po bokach twarzy, a nad czołem była znacznie uniesiona, tworząc swego rodzaju daszek²¹. Była pod brodą wiązana, zazwyczaj wstążką. Kapelusz ten był bardzo wygodny, zwłaszcza

¹⁷ „Dziennik Mód Paryskich”, nr z 16 stycznia 1841, s. 10.

¹⁸ „Wanda. Tygodnik Mód i Nowości”, nr 12 z 17 marca 1830, s. 46.

¹⁹ „Dziennik Mód Paryskich”, nr 10 z 4 maja 1844, s. 73.

²⁰ Budka, [w:] *Encyklopedia...*, s. 53.

²¹ A. Banach, E. Banach, *op. cit.*, s. 42.

podczas przejażdżek konnych, gdyż chronił przed powiewem wiatru. Daszek posiadał dodatkowe funkcje, jak zapewnienie ochrony skóry twarzy przed słońcem, co w epoce romantyzmu miało swoje znaczenie, gdyż jasna cera, była bardzo pożądaną cechą u niewiast.

Budki, na przestrzeni lat, ulegały również stopniowym zmianom i modyfikacjom modowym. Najpopularniejsze tego typu nakrycia głowy były wykonywane z następujących materiałów: aksamit, atlas, krepa, gaza, jedwab. W okresie wakacyjnym dominowały głównie kapotki słomkowe czy ryżowe. Z kolei porą jesienno-zimową wykonane z atlasu, o czym dowiadujemy się z październikowego numeru „Dziennika Damskiego”:

Najmodniejsze i najnowsze kapelusze są czarne atlasowe, podszyte atlasem jasno-różowym: dwa lub trzy pukle ze szerokiej wstążki czarnej atlasowej i szeroka biała blondyna w koło stanowi całe ich ubranie. Bywają także kapelusze białe atlasowe [...]”²².

Najważniejszą częścią kapelusza był element dekoracyjny. Damy nieustannie dbały, „aby coś mieć świeżego na głowie”²³. Dlatego w kwestii wystroju panowała bogata różnorodność, w której trudno doszukać się określonych reguł modowych. Jako ozdób stosowano kokardki, wstążki, kwiaty, gałązki, pióra ptasie (głównie pawie oraz strusie). Kapotki podbijane były wewnątrz także odpowiednią tkaniną, co stanowiło kolejny element ozdoby. Materiałem dekoracyjnym były również koronki. Tego typu wystrój kapelusza, z przewagą tkanin jako elementu ozdobnego, był stosowany szerzej na damskich nakryciach głów pod koniec pierwszej połowy XIX wieku, o czym informowało wspomniane wyżej czasopismo w jednym ze swych numerów z 1847 roku:

Nowe kapelusze tak rozmaity mają wystrój, że trudno dać ich opisanie [...]. W ogóle sama mieszanina tkanin pokazuje się, nieostrzyżony i pełen aksamit zawsze znajduje się w zespoleniu z atlasem. Widzimy piękne kapotki z atlasu, wystrojone aksamitem i koronkami”²⁴.

Kapotki dekorowane były zarówno na zewnątrz jak i wewnątrz. Cechą charakterystyczną tego okresu, jak już wspomniałam, była obfitość zdobień oraz łączenie poszczególnych elementów ozdób i różnorodna kolorystyka. Na kapeluszach znajdowały się zarówno kwiaty i pióra w połączeniu z długimi wstążkami. Im bardziej był zdobiony i barwny kapelusz, tym kobiecie strój

²² „Dziennik Damski”, nr 21 z 25 października 1830, s. 167. Moda na jesienne atlasowe kapelusiki utrzymywała się także na początku lat 40. XIX w. Zob. „Dziennik Domowy”, nr 23 z 8 listopada 1843, s. 184.

²³ „Dziennik Domowy”, nr 19 z 13 września 1843, s. 152.

²⁴ Ibidem, nr 22 z 1 listopada 1847, s. 176.

wyróżniał się wśród innych kreacji. Niewątpliwie, celem tego miała być niepowtarzalność takiego nakrycia głowy, gdyż jak przestrzegano „kapotka [...] bez wystroju jest prawie negliżem, zdobna zaś kwiatami, uchodzi za strój”²⁵. Ta różnorodność ozdób pojawiająca się na damskich kapeluszach, była także swego rodzaju odwołaniem do gotyku, którym fascynowano się w epoce romantyzmu²⁶. Było to widoczne zwłaszcza w nakładaniu na kapotki woalek (tworzące zasłonki) w postaci koronek, co nadawało kobiecie także pożądaną tajemniczość.

Ryc. 1. Przykład kapotek (budek). Jako element ozdób zastosowano koronki oraz kwiaty (źródło: „Dziennik Domowy” 1845, nr 13)

Mimo ogólnie przyjętej formy budki, kapelusz ten zmieniał na przestrzeni lat również swój kształt. Lata dwudzieste XIX wieku to moda głównie na kapotki o szerokich rondach, osłaniające twarz, by następnie stopniowo zmniejszać wielkość ronda²⁷. Z kolei na początku lat czterdziestych tego wieku, ich forma stała się mniejsza: przód budki zmniejsza się, by odsłonić zupełnie

²⁵ „Dziennik Domowy”, nr 14 z 7 lipca 1841, s. 116.

²⁶ A. Banach, *op. cit.*, s. 277.

²⁷ A. Sieradzka, *op. cit.*, s. 144.

czoło kobiece, a główka kapotki, znajdowała się nisko na tylnej części głowy, jak opisywano w 1841 roku na łamach „Dziennika Mód Paryskich”: „forma ich jest bardzo mała, przy uszach długie, czoło prawie na wierzchu, a głowa mocno w tył przechylona”²⁸, żeby z kolei w 1846 roku, jak donosił „Dziennik Domowy”, powrócić do swej wielkości, gdyż: „coraz bardziej się zaokrąglają, zachodzą za lica tak dalece, że całą twarz obejmują”²⁹.

Zmieniająca się moda na damskie okrycia głów zależna była także od przemian we fryzurach. Wiek XIX zdecydowanie odchodzi od gigantycznych XVIII-wiecznych rozmiarów damskich uczesań, wysokich, wzmacnianych także dodatkowymi konstrukcjami³⁰ na rzecz lekkich fryzur. Zaczęto delikatnie upinać włosy, a ich kosmyki opadały na kobiece czoło. Jeszcze w latach trzydziestych XIX wieku nawoływano w czasopiśmie, że „dzisiejsza moda wymaga włosów naturalnych”³¹. Jednak stopniowo i w tej kwestii doszło do przemian. Owa prostota we fryzurach zastępowana była starannie układanymi włosami. Najpopularniejszymi uczesaniem były: wysoko upięty kok na środku głowy, a po obu bokach twarzy pozostawiano grube, opadające na ramiona kosmyki włosów, ułożone w loki. Pojawiały się także inne różnego typu uczesania. W latach czterdziestych XIX wieku popularne stały się następujące fryzury: po obu stronach głowy z zaplecionych warkoczy wiązano koki, a na twarzy pozostawiano grube loki³². Do kształtu oraz wysokości upięć włosów dostosowywano rodzaj nakładanego kapelusza, stąd zmiany w wysokości główki kapotek.

Zainteresowanie kulturą Dalekiego Wschodu, która także charakteryzowała epokę romantyzmu, upowszechniła na kobiecej głowie nowy rodzaj nakrycia, a mianowicie turbany i różnego rodzaju zwoje. Pojawiały się one w Europie wprawdzie już na początku XIX wieku³³, ale to romantyzm przyniósł prawdziwą fascynację tym orientalnym strojem głowy. O czym także donosiły także polskie czasopisma. Już pod koniec lat trzydziestych omawianego okresu były dość popularne, gdyż:

*Turbaniki z przedniego aksamitu w różnych kolorach, stały się powszechnie ulubionym strojem na głowę*³⁴.

²⁸ „Dziennik Mód Paryskich”, nr 12 z 16 czerwca 1841, s. 90.

²⁹ „Dziennik Domowy”, nr 23 z 9 listopada 1846, s. 184.

³⁰ A. Drążkowska, *Ozdoby i nakrycia głowy na ziemiach polskich od X do końca XVIII wieku*, Toruń 2012, s. 231–240.

³¹ „Dziennik Damski”, nr 30 z 5 listopada 1830, s. 233.

³² A. Sieradzka, *op. cit.*, 159.

³³ A. Banach, E. Banach, *op. cit.*, s. 274.

³⁴ „Wanda. Tygodnik Mód i Nowości”, nr 10 z 3 marca 1830, s. 40.

Tego rodzaju nakrycia głów miały początkowo za zadanie niemalże całkowicie pokryć swoim materiałem głowę kobietą. Typowo tureckie turbany przybrały inny kształt na europejskim kontynencie. Zostały one przekształcone w formie mniejszych objętościowo zwojów, odsłaniających także włosy. To one dominowały na salonach i stały się tak popularne wśród pań, że jak odnotowano już 1823 roku na stronach „Kuriera dla Płci Pięknej”:

Moda tak dalece wyczerpała sposoby zawijania zwojów iż już niedługo ten strój porzucić będzie musiała. [...] zdoła wynaleźć jeszcze nowy zwój, które niczem więcej nie jest jak tylko lekkim rzuceniem malinowej materii na około głowy, którą kwiatki ją ozdabiające jak równie złote szpilki w formie zwoju utrzymują³⁵.

Wykonywane było one, podobnie jak kapotki, z różnego rodzaju materiału, głównie z gazy, z krepy czy z muślinu oraz aksamitu. Ogólnie do ich produkcji stosowano tkaniny lekkie, głównie bawełniane. Jako ozdoby chętnie używano elementów wykonanych ze złota czy elementów biżuterii. Dopinano także dodatki mające podkreślić ich orientalizm m.in. frędzle, dla przykładu „Dziennik Mód Paryskich” z roku 1844 podaje następujący opis turbaniku, wykonanego: „z tiulu białego zasianego złotymi ziarnami; na dnie kaszmirowem różnobarwnym i z arabskimi frędzlami”³⁶. Ten rodzaj ubioru głowy traktowano głównie jako wieczorowy. Z kolei moda na dekoracje i w tym przypadku, nie znała granic.

Fascynacja orientalizmem znalazła także odbicie w innym rodzaju nakrycia głowy, jakim był toczek. To kolejny rodzaj damskiego kapelusza, z reguły małego, ale

Ryc. 2. Przykład stroju balowego. Na głowie kobiety znajduje się zwój karmazynowy z dodatkami z gazy złotej (źródło: „Kurier dla Płci Pięknej”, 1823, nr 16)

³⁵ „Kurier dla Płci Pięknej”, nr 25 z 25 lutego 1823, s. 123.

³⁶ „Dziennik Mód Paryskich”, nr 5 z 24 lutego 1844, s. 33.

pozbawionego, tak jak w przypadku turbanów, charakterystycznego dla tradycyjnego kapelusza – ronda. Niektóre modele tego nakrycia głowy przypominały często z wyglądu zwoje. Toczek, mimo że na starym kontynencie był znany już od XVI wieku, to największa jego popularność przypada na drugą połowę XVII wieku i był noszony na kobiecych głowach niemalże przez cały XIX wiek³⁷. Jak wynika z relacji polskich czasopism, był zakładany przez damy na specjalne okazje, gdyż według doniesień w jednym z numerów „Dziennika Domowego” na organizowanych przyjęciach dostrzeżono, że:

*Nic jednak nie masz piękniejszego nad turbany kaszmirowe, złotem bramowane, toczki aksamitne z długimi babbkami ze złotych koronek [...]*³⁸.

Ryc. 3. Na głowach 1 i 2 (od lewej) kobiet znajdują się turbany. Ostatnie nakrycie głowy to toczek aksamitny ozdobiony perłami, piórami i kwiatami (źródło: „Dziennik Domowy”, 1840, nr 10)

³⁷ Toczek, [w:] *Encyklopedia...*, s. 416.

³⁸ „Dziennik Domowy”, nr 10 z 11 marca 1840, s. 80.

Do tego nakrycia głowy również stosowano jako dodatek pióra, kwiaty czy frędzle.

Kolejnym rodzajem damskiego nakrycia głowy były czepki, które przez wieki ulegały przeobrażeniom, aby ostatecznie porzucić swoją pierwotną funkcję na rzecz modowej inspiracji – ponieważ wcześniej nosiły go tylko kobiety zamężne³⁹. W pierwszej połowie XIX wieku czepki upodabniają się do popularnej wówczas kapotki⁴⁰. Podobieństwo polegało na tym, że czepek podobnie jak kapotka, również przylegał ściśle po bokach do twarzy, z tą różnicą, że był pozbawiony ronda. Warto zaznaczyć, że czepki były głównie przeznaczone do noszenia w obrębie domów⁴¹. Nie przekreśliło to jednak jego powodzenia wśród pań. Podczas prezentacji nowości modowych na łamach „Dziennika Mód Paryskich” przedstawiono najpopularniejszy kształt tego nakrycia głów dam, opisując go w ten sposób:

Czepeczki po największej części, są bardzo proste i bardzo małe, a zaokrąglane przy twarzy; robią się zwykle z tiulu gładkiego; a obszywane rurkami z różowego i białego tulu, robią prawdziwy skutek⁴².

Czepki w pewnym okresie wręcz podbiły rynek modowy. Warto przytoczyć cytat z „Dziennika Domowego”, który w 1844 roku tak relacjonował ich powodzenie wśród mieszkanki Paryża:

moda czepków nigdy nie była powszechniejszą, jak teraz. Tysięczne są ich kształty i stosują je do wszystkich okoliczności i ubiorów: tak młode jako też i podeszłe kobiety nie mogą się bez nich obejść i dlatego modniarki wysiłują się na pomysły, aby coś nowego w tym rodzaju utworzyć. [...] kształty ich w nieskończoność urozmaicały się. Z początku były jeno z koronek, wstążkami zdobne; później dodano kwiaty i aksamit, teraz i to nie wystarcza i sztuka robienia czepków tak ważną się stała, jak dawniej wymysł kapeluszków [...]. Rozmaitość ta nadaje damom szczególniejszy urok⁴³.

I w tym przypadku moda przyniosła damom szerokie pole do urozmaiceń tego rodzaju nakrycia głowy. Poza tradycyjnymi metodami zdobień, jak kwiaty czy koronki, upiększano je także złotem i srebrem, które nadawały damom szczególnego uroku i szyku. Na specjalne okazje nakładano także na czepki specjalną siatkę, powlekaną elementami złota, czy biżuterią np. perłami.

³⁹ A. Banach, E. Banach, *op. cit.*, s. 59.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ J. Dobkowska, J. Wasilewska, *op. cit.*, s. 126.

⁴² „Dziennik Mód Paryskich”, nr 14 z 29 czerwca 1844, s. 97.

⁴³ „Dziennik Domowy”, nr 3 z 31 stycznia 1844, s. 24.

Moda była uzależniona od panującej pory roku, tak też było z okryciami głów. Latem lubowano się w kapeluszach głównie słomkowych, zimą zaś często na damskich głowach można było ujrzeć berety, które przyjęły kształt wcześniej omawianego zwoju⁴⁴, a nawet urozmaicany były elementami orientalnymi. Dla przykładu „Dziennik Damski” z 1830 roku informował czytelników, że:

Tej zimy będzie wiele beretów axamitnych: robione teraz nie mają innego ubrania, jak tylko, że przez sam beret idzie pas axamitny szerokości wstążki, oszyty z jednego boku w kokardę której końce oszyte frandzlą⁴⁵.

Ryc. 4. Na głowach 1, 2 i 3 (od lewej) pań prezentowane są kapelusze w postaci kapotek, zdobione gałązkami i kwiatami, 4 i 5 nakrycie głowy to czepki ozdobione koronkami i wstążkami (źródło: „Dziennik Domowy”, 1841, nr 15)

Oczywiście i przy tych formach nakryć nie obowiązywały ściśle wyznaczone reguły modowe. Berety, podobnie jak inne zdobienia głów, były dekorowane piórami czy kwiatami. Z materiałów wykorzystywanych do zrobienia

⁴⁴ A. Banach, E. Banach, *op. cit.*, s. 27.

⁴⁵ „Dziennik Damski”, nr 21 z 25 października 1830, s. 167.

go, dominował aksamit, ale również można było spotkać berety zrobione także z gazy. Berety ulegały również nieznacznym przemianom w kształcie. Pojawiały się berety, których denko składało się z wyłącznie z siateczki⁴⁶ lub były wysunięte znacznie na przód głowy, tworząc kształt morskiej muszli⁴⁷.

Wymienione rodzaje nakryć głów nie wyczerpują ostatecznie poruszonego tematu. Na szczególne okazje, jak bale i przyjęcia wieczorne, damy przywdziewały odpowiednie kreacje, a więc i ubiór głowy był bardziej wytworny. Jak relacjonował „Kurier dla Płci Pięknej” na jednym z takich towarzyskich spotkań, panie miały na sobie:

*bogate z pereł siatki pokrywała całe włosy z przodu ozdabiał czoło brylantowy diadem i spięcia z pereł lub koralu zwieszały się z prawej strony*⁴⁸.

Jako strój głowy zastosowano jeden z elementów ozdoby, czyli biżuterię. Bardzo popularne stały się także koronki, które często stanowiły wyłączny materiał okrywający głowę albo występowały w formie dodatkowego materiału przypiętego do kapelusza, które umieszczone po bokach głowy zazwyczaj opadały na kobiece ramiona. Koronka miała także drugie zastosowanie. W upalne dni, przewiązana z przodu kapelusza, często traktowana była jako zasłonka, chroniąca przed promieniami słonecznymi. Za stroiki uchodziły także same przypięte we włosy kwiaty lub spięcie materiału z ozdobą w postaci pióra oraz kwiatu czy sznura pereł.

Redaktorzy działów modowych nie ograniczali się wyłącznie do relacjonowania wydarzeń ze świata mody. Na stronach czasopism można było także spotkać się z udzielanymi poradami i wskazówkami dotyczącymi wyglądu kobiecego, z uwzględnieniem poszczególnych części garderoby. Takie rady stylistyczne umieszczał m.in. „Dziennik Domowy”, który przedstawił swoim czytelnikom propozycję całodniowego nakrycia głowy. Dla przykładu, dla porannego ubioru damy, żurnal zalecał nałożenie czepka koronkowego. W przypadku, gdy kobieta chciała pokazać się w „staranniejszej” porannej stylizacji, doradzano założenie: kapelusza atłasowego, który był „zdobny rajskim ptakiem i dużą zasłoną”. W ciągu dnia zalecano nałożenie kapelusza aksamitnego, na którym znajdowała się zasłona z czarnych koronek, zawiązana odpowiednią wstążką. Strój wieczorowy kobiecy miał dopełnić wyłącznie wpięty we włosy klejnot⁴⁹. Była to jedna z nielicznych propozycji doboru odpowiedniego nakrycia głowy, w zależności od pory dnia, które zostały zaprezentowane na łamach polskich czasopism.

⁴⁶ Ibidem, nr 30 z 5 listopada 1830, s. 239.

⁴⁷ „Kurier dla Płci Pięknej”, nr 6 z 12 kwietnia 1823, s. 39.

⁴⁸ Ibidem, „Kurier dla Płci Pięknej”, nr 9 z 20 stycznia 1823, s. 48.

⁴⁹ „Dziennik Domowy”, nr 5 z 28 lutego 1844, s. 40.

Analizując teksty dotyczące mody w wymienionych magazynach, należy stwierdzić, że moda na nakrycia głów przez całe XIX stulecie cechowała się nieustanną różnorodnością. Kapelusze dostosowywane były do panującego wówczas kanonu mody. Przemianom poddawany był nie tylko rodzaj nakładanego kapelusza, ale także materiał, z którego go wykonywano oraz zdobienia. Można jednak stwierdzić, że obowiązywała jedna zasada: im bardziej wymyślne i obfite były ozdoby na kobiecej głowie, tym kapelusz uchodził za bardziej niepowtarzalny. Liczyła się kreatywność. Oczywiście, panie, które podążały za modą i ulegały jej „kaprysom”, musiały liczyć się z dyskomfortem spowodowanym noszeniem nakryć głowy, gdyż ich utrzymanie w odpowiedniej pozycji, zwłaszcza tych obfitych w zdobienia, raczej nie należało do najprzyjemniejszych. Czasami także krępowały ruch, ale niewątpliwie nadały kobiecie dodatkowego uroku. Dlatego cytata zaczerpnięta z „Dziennika Damskiego”: „nie ma nic stałego w modach” odnosi się, jak zostało wykazane w niniejszym tekście, także do częstszych zmian w damskich nakryciach głów oraz ogólną fascynacją modą ludzi w omawianym stuleciu.

SUMMARY

**„There is nothing constant in fashion...” – about women’s headgear
on the basis of selected polish magazines from first half of XIXth century**

The XIXth century brought serious changes in fashion scene, and headgear was also changed. The purpose of the chapter is to present and characterize women's headwear, which were popularized by selected Polish magazines from the first half of the XIXth century. It's worth to point out, that on the papers of this writings, the presented fashion was addressed promarily to wealthy social group – the landowners, bourgeoisie and part of the intelligentsia. The analysis of the sources suggests that headwear fashion during this period was characterized by constant diversity. The hats were adjusted to the prevailing canon of fashion. The change was not only the type of hat to be applied, but also the material from which it was made and the decoration. It can be stated that there was one rule: the more elaborate and abundant the ornaments on the female head, the hat was considered more unique. The creativity counted.